

II ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-АМАЛИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ

**Ўзбекистон Республикаси ҳаракатлар
стратегияси: макроиқтисодий
барқарорлик, инвестицион фаоллик ва
инновацион ривожланиш истиқболлари**

**Илмий маъруза ва мақолалар
тўплами**

II ШУЎБА

2019 йил 27-28 май

Инновацион фаолият харажатларини аудиторлик текширувидан ўтказиш услубини такомиллаштириш

Муқумов З.А.

Курамбаева С.А.

Хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти харажатларини аудиторлик текширувидан ўтказиш услублари ва усулларига таҳлил қилиш асосида инновацион фаолият харажатларини аудиторлик текширувидан ўтказиш услубини ишлаб чиқдик. Республикамиз ва хорижда нашр қилинган адабиётларда берилган услубларни батафсил ўрганиш инновацион фаолият харажатларини аудиторлик текширувидан ўтказиш бўйича услубни ишлаб чиқишда услубий асос бўлиб хизмат қилганлигини алоҳида эътироф этамиз. Биз инновацион фаолият харажатларини аудиторлик текширувидан ўтказишда уни босқичлар бўйича амалга оширишни таклиф этамиз.

Дастлабки босқичда аудитор хўжалик юритувчи субъектнинг инновацион фаолияти билан танишиши ва унинг ўзига хос ташкилий–технологик хусусиятларини ўрганиши лозим. Бунинг учун аудитор инновацион фаолиятнинг хўжалик юритувчи субъект фаолиятида тутган ўрни, унинг салмоғини ўрганиши ва истикболда ривожлантириш салоҳиятини баҳолаши лозим. Бу жараён аудиторга хўжалик юритувчи субъектнинг инновацион фаолияти тўғрисида тасаввурга эга бўлиш имконини беради. Энг аввало, ушбу фаолиятнинг ўзига хос хусусиятлари ва уларнинг бухгалтерия ҳисобини, хусусан, харажатлар ҳисобини ташкил қилишга таъсирини белгилаб берди. Бу эса ўз навбатида харажатларни аудиторлик текширувидан ўтказишда эътиборга олинishi зарур.

Кейинги босқичда аудитор инновацион фаолият харажатлари ҳисобини тартибга солувчи ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар ҳамда тармоқ юқори ташкилоти бухгалтерия ҳисобининг ушбу соҳасини тартибга солувчи буйруқлари, кўрсатмалари, услубий тавсиялари, шунингдек, хўжалик юритувчи субъектнинг ҳисоб сиёсатида инновацион фаолият харажатлари ҳисобини юритиш бўйича белгиланган тартиб-қоидаларни ўрганиб чиқади. Уларда белгиланган талаблар асосида инновацион фаолият харажатлари ҳисобининг қандай юритилиши бўйича тўлиқ тушунчага эга бўлади (1-жадвал қаранг). 1-жадвалдан кўриниб турибдики, инновацион фаолият харажатлари ҳисобини тартибга солувчи ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар биринчи уч босқичда келтирилган. Булар “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонун, “Солиқ” ва “Фуқоролик” кодекслари.

Иккинчи даражада қонун кучига эга бўлган бухгалтерия ҳисобини тартибга солувчи Президент фармонлари, Президент қарорлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ўрганилади ва уларда белгиланган бухгалтерия ҳисобини юритишни белгилаб берувчи қоидалар ўрганилади. Айниқса, бу

ўринда Вазирлар Маҳкамасининг “Харажатлар таркиби тўғрисида”ги Низом алоҳида аҳамиятга эга.

1-жадвал

Инновацион фаолиятни аудиторлик текширувида ўтказишнинг ҳуқуқий ва меъёрий асослари

Бухгалтерия ҳисобини тартибга солувчи ҳуқуқий ҳужжатлар	Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун
	Солиқ кодекси
	Фуқаролик кодекси
	Бошқа қонунлар
Қонун кучига тенг ҳужжатлар	Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари
	Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорлари
	Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси қарорлари
Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари	1-БҲМС. “Ҳисоб сиёсати ва Молиявий ҳисобот”
	2-БҲМС. “Асосий хўжалик фаолиятдан тушган даромадлар
	3-БҲМС. “Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот”
	4-БҲМС. “Товар–моддий захиралар”
	5-БҲМС. “Асосий воситалар”
	11-БҲМС. “Илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишлаб чиқишларга харажатлар”
	17-БҲМС. “Капитал қурилишга оид пудрат шартномалари”
“Ўзбекнефтгаз” МХК буйруқлари	21-БҲМС. “Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолияти”
	Тармоқнинг ҳисоб сиёсати
	Инновацион фаолият учун маблағ ажратиш тўғрисидаги буйруқ
	Инновацион фаолиятни ташкил қилиш бўйича буйруқ
Корхонада қабул қилинган буйруқлар ва фармойишлар	Бошқа буйруқлар ва фармойишлар
	Корхона ҳисоб сиёсати
	Инновацион фаолиятни ташкил қилиш бўйича буйруқ
	Бошқа буйруқлар ва фармойишлар

Учинчи даражада республикада Молия вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари келтирилган бўлиб, уларда инновацион фаолият харажатлари ҳисобини тартибга солишда алоҳида аҳамиятга эга.

Тўртинчи даражада “Ўзбекнефтгаз” МХК томонидан бухгалтерия ҳисобини, хусусан, инновацион фаолият харажатлари ҳисобини ташкил қилишни белгилаб берувчи тармоқнинг ҳисоб сиёсати алоҳида буйруқлари, фармойишларида белгиланган тартиб-қоидалар ўрганилади.

Бешинчи даражада корхонанинг ҳисоб сиёсати, юқорида келтирилган тўртала даражада инновацион фаолият харажатлари ҳисобини юритиш тартиб-қоидалари қандай тартибда белгилангани, шунингдек, ишчи счётлар режаси ва

бошқа бухгалтерия ҳисобини юритиш масалалари қандай белгилангани ўрганиб чиқилади.

Учинчи босқичда аудитор текширув ўтказилаётган корхонада инновацион фаолият харажатлари ҳисоби тўғрисида тасаввурга эга бўлиш учун ички аудит текшируви материаллари, солиқ органи текшируви материаллари, шунингдек, бошқа сабабларга мувофиқ ўтказилган текширув материаллари билан танишиши лозим. Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонида мувофиқ “Ўзбекнефтгаз” МХК ички аудит хизмати жорий қилинган. Шунинг учун унинг материалларидан фойдаланиш аудиторнинг ишини анча енгиллаштиради. Ҳисобот даврида солиқ органлари томонидан текширув ўтказилган бўлса, унинг материаллари ҳам аудиторга инновацион фаолият харажатлари ҳисобининг ҳолати тўғрисида анча маълумот олиш, унинг кучли ва кучсиз томонларини ўрганиш имкониятини беради. Бошқа текширувлар, масалан, Касаба уюшмаси томонидан меҳнат ва унга ҳақ тўлаш бўйича тузилган шартномаларнинг бажарилиши, ишчи ва хизматчиларга яратилган шароитлар ва бошқа масалалар текширилади ҳамда жамоа мажлисларида муҳокама қилинади. Бу маълумотлар ҳам аудитор учун зарур маълумотларни олиш имкониятини беради. Аудитор юқоридаги маълумотлар ҳақида инновацион фаолият харажатларининг ҳақиқий аҳволи тўғрисида тасаввурга эга бўлади.

Аудитор аудиторлик текширувини ўтказиш дастурини ишлаб чиқади. Бу дастур қанчалик яхши тузилган бўлса, аудиторлик текшируви натижаси ҳам шунчалик самарали бўлади. Шу нуқтаи назардан биз инновацион фаолият харажатларини аудиторлик текширувидан ўтказиш дастурини ишлаб чиқдик.(2–жадвалга қаранг).

Фикримизча, ушбу дастур инновацион фаолият харажатларининг аудиторлик текшируви самарали яқунланишини таъминлайди. Чунки унда соҳа хусусиятлари ва уларнинг харажатларининг вужудга келишига таъсири, шунингдек, шу жараёндаги аудитор тўплаган маълумотлар ҳам эътиборга олинади. Ҳамда ушбу дастур асосида текширишни амалга ошириш баъзи олинган маълумотларнинг ишончли эканлигини яна бир бор текшириш имконини беради. Ушбу босқич тугагандан кейин аудитор ушбу дастурга асосан инновацион фаолият харажатлари ҳисобини текширишни бошлайди. Бу босқич ҳал қилувчи босқич бўлиб, аудиторга унда олинган маълумотни ўзининг ҳисоботида акс эттиради.

2– жадвал

Инновацион фаолият харажатларини аудиторлик текширувидан ўтказиш дастури

Текшириладиган ҳўжалик юритувчи субъект

Аудит даври

Сарфланадиган киши – соатлари

Аудиторлик гуруҳ таркиби

Режалаштирилаётган аудиторлик rischi

Режалаштирилаётган аҳамиятлилик даражаси

Тартиб ра	Мазмуни	Ўтказиш дав	Ижрочи	Аудиторнинг ишчи хужжатлари	Қўшимча
-----------	---------	-------------	--------	-----------------------------	---------

ками		ри			
1.	Инновацион фаолиятнинг материал харажатлари регистрларини маълумотларини тегишли ва бош китоб маълумотлари билан таққослаш			Ишлаб чиқариш ҳисоботлари маълумотлари материал журнал ордерлари	
2.	Меҳнат ҳақи харажатлари регистрларини текшириш ва бош китоб маълумотлари билан таққослаш			Иш вақтини ҳисобга олувчи табеллар, ҳисоб-китоб ведомости материал журнал ордерлари	
3.	Меҳнат ҳақига нисбатан қилинган ижтимоий суғурта ва бошқа харажатларнинг регистрларини текшириш ва бош китоб маълумотлари билан таққослаш			Ижтимоий суғуртага ажратмалар ҳисоб – китоблари, ҳисоблашиш ведомостлари материал журнал ордерлар	
4.	Инновацион фаолиятга тегишли асосий воситаларнинг эскириши, уларни сақлаш ва қўллаш харажатларини регистрларини текшириш, уларнинг маълумотларини бош китоб билан солиштириш			Амортизация ҳисоблаш ведомости, ҳисоблашиш ведомости ва баланс дастлабки хужжати	
5.	Инновацион фаолиятга тегишли бўлган бошқа харажатларни текшириш			Бухгалтерия ҳисоб-китоблари, журнал ордерлар маълумотлари	
6.	Инновацион фаолиятнинг бевосита ташкилий-бошқарув харажатлари ҳисоб регистрларини текшириш ва уларни бош китоб маълумотлари билан солиштириш			Ҳисоботлар, қайдномалар, далолатномалар, юк хати, счёт-фактуралар	
7.	Инновацион фаолият йўналишларини аниқ белгилаш харажатларининг ҳисоб регистрларини текшириш ва уларни бош китоб маълумотлари билан солиштириш			Бўнак ҳисоботлари, ишлаб чиқариш ҳисоботлари, хизмат сафари ҳисоботлари	
8.	Инновацион фаолият учун кадрлар танлаш ва тайёрлаш харажатлари ҳисоби регистрларини текшириш ва уларни бош китоб маълумотлари билан солиштириш.			Буйруқлар, танлов бўйича эълонлар, танлов натижалари бўйича ҳисоботлар, тайёрлов харажатлари тўғрисида ҳисоботлар, счёт-фактуралар, талабномалар ва ҳ.к	
9.	Инновацион фаолият учун асосий воситаларни танлаш ва тайёрлаш харажатлари ҳисоби регистрларини текшириш ва уларни бош китоб маълумотлари билан солиштириш			Хизмат сафари бўйича буйруқлар, бўнак ҳисоботлари, хизмат сафари бўйича ҳисоботлар, шартномалар, счёт фактура талабномалар ва ҳ.к.	
10.	Инновацион фаолият учун хомашё ва материаллар тайёрлаш харажатлари, ҳисоб регистрларини текшириш ва уларни бош китоб маълумотлари билан солиштириш			Шартномалар, счёт-фактура, талабнома, далолатнома, юк хатлари, материал журнал ордерлар	
11.	Хориждан харид қилинган инновацияларни олиб келиш харажатлари ҳисоб регистрларини текшириш ва уларни бош китоб маълумотлари билан солиштириш			Шартномалар, счёт фактуралар, талабномалар, юк хати, божхона хужжатлари ва ҳ.к.	
12.	Хориждан харид қилинган инновацияларни ўрнатиш харажатлари			Иш ҳақи ҳисоблаш хужжатлари	

	ҳисобини текшириш ва уларни бош китоб маълумотлари билан солиштириш			Юк хати йўл varaғи	
13.	Хориждан харид қилган инновацияларни синаш харажатлари			материал журнал ордерлар	
14.	Хориждан харид қилинган инновацияларнинг дастлабки қийматини шакллантириш харажатларининг ҳисоби регистрларини текшириш ва уларни бош китоб маълумотлари билан солиштириш			БХМСлар бухгалтерия ҳисоботлари, дастлабки ҳисоб ҳужжатлари, материал журнал ордерлари	
15.	Инновацион фаолият харажатларини инвентаризация қилиш			Инвентаризация далолатномалари, инвентаризация таҳлиллари	
16.	Корхона томонидан ўтказилган инвентаризация натижалари. Текшириш ва унинг натижалари бухгалтерия ҳисоби регистрлари ва бош китобда акс эттирилиши			Инвентаризация далолатномалари, инвентаризация анализлари, бухгалтерия маълумотлари	

Аудитор инновацион фаолиятни ташкил қилиш ва бошқариш харажатларини аудиторлик текширувидан бошлаши зарур. Чунки ушбу жараёнлар учун сарфланган харажатлар инновацион фаолият билан билвосита боғлиқ бўлиб, инновацион фаолиятни амалга ошириш жараёнида вужудга келадиган харажатлар тўғрисида аудитор қўшимча маълумотларни олиши мумкин.

Инновацион фаолиятни ташкил қилиш ва бошқарув харажатларининг хусусиятларини эътиборга олган ҳолда уни қуйидаги кетма-кетликда аудиторлик текширувидан ўтказиш мақсадга мувофиқдир (1-расмга қаранг).

Текширув дастлаб инновацион фаолият харажатларининг дастлабки ҳужжатлари маълумотларини ўрганишдан бошланади. Бунда аудитор дастлабки ҳужжатларнинг тўғри тузилганлиги, унинг маълумотлари тегишли шахслар томонидан тасдиқланганлиги, шунингдек, уларни ҳам арифметик, ҳам мантиқан текшириши лозим. Шундан кейин аудитор дастлабки ҳужжатлар маълумотлари асосида тузилган ишлаб чиқариш ҳисоботларини текширишни бошлайди. Ишлаб чиқариш ҳисоботлари маълумотлари дастлабки ҳужжатлар маълумотлари билан таққосланиб, унга ишонч ҳосил қилиниши лозим. Кейинги босқичда аудитор ҳисобот маълумотлари билан аналитик ҳисоб маълумотларини таққослайди. Ҳисобот маълумотларининг аналитик ҳисобларга тўғри тарқатилганлигига ишонч ҳосил қилганидан сўнг аналитик ҳисоблар маълумотлари 9440–счёти маълумотлари билан таққосланади. Улар ўртасида ҳеч қандай фарқ чиқмаса, аудитор текширув жараёнини якунлайди ва унинг маълумотларини ўз ҳисобига киритади.

1 - расм. Иновацион фаолиятни ташкил қилиш ва бошқариш харажатларини аудиторлик текширувидан ўтказиш кетма–кетлиги.

Кейинги босқичда аудитор инновацион фаолиятни амалга ошириш жараёнида харажатлар сарфини ҳисобга олиш бўйича тузилган дастлабки ҳужжатлар ва улар асосида тузилган ҳисоботлар маълумотларини текширишга ўтади. (2–расмга қаранг). Ушбу жараёндаги текширув учта манба маълумотларини таққослаш орқали амалга оширилади, яъни:

- дастлабки ҳужжатлар маълумотлари;
- инновацион фаолиятни амалга ошириш бўйича технологик жараёнлар картаси;
- ишлаб чиқариш бўлинмалари ҳисоботлари.

Чунки бу уч гуруҳ ҳужжатларининг кўрсаткичлари бир-бири билан ўзаро боғлиқ. Дастлабки ҳужжатлар “Харажатлар таркиби тўғрисидаги низомга асосан иқтисодий элементлари бўйича беш гуруҳга бўлинади ва ушбу ҳужжатлар маълумотлари асосида ишлаб чиқариш бўлинмаларининг ҳисоботлари тузилади.

2 – расм. Иновацион фаолиятни амалга оширишда тузиладиган дастлабки ҳужжатлар ва ҳисоботлар таркибини аудиторлик текширувидан ўтказиш тартиби.

Дастлабки ҳужжатлар маълумотлари технологик жараёнлар картасида кўрсатилган иш турлари ва сарфларга мос келиши зарур. Агар тафовутлар бўлса, аудитор унинг сабабларини ўрганиши лозим ва уларнинг асослилик даражасига баҳо бериши лозим. Ушбу текширув жараёни тугагандан сўнг навбатдаги текширув жараёни бошланади. Бунда аудитор бевосита инновацион фаолият харажатлари бухгалтерия ҳисобини аудиторлик текширувидан ўтказди. Текширув жараёнида тўрт гуруҳ кўрсаткичлар ўзаро солиштирилади. Дастлаб ишлаб чиқариш ҳисоботлари маълумотларининг харажатларнинг аналитик ҳисобига мос келиши текширилади. Шундан сўнг аналитик ҳисоб маълумотларининг улар бўйича тузилган оборот ведомостлари маълумотлари билан таққосланади. Кейинги босқичда аудитор аналитик ҳисоблар оборот ведомости маълумотларини инновацион фаолият харажатларини ҳисобга олувчи синтетик сўётлар оборот ведомостлари билан ўзаро боғлиқлиги текшириб кўрилади. Улар ўртасида тафовут чиқса, унинг сабаблари ўрганилади ҳамда баҳо берилади.

3 – расм. Бевосита инновацион фаолият харажатлари бухгалтерия ҳисобини аудиторлик текширувидан ўтказиш тартиби

Шундай қилиб, инновацион фаолият харажатларини аудиторлик текширувидан ўтказиш бўйича берилган тавсиялар аудиторлик текширувининг аниқлигини ва қисқа фурсатда яқунлаш имкониятини беради. Ҳамда текширувнинг самарали бўлишини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёғ-мой тармоғини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-3484-сонли қарори. // Халқ сўзи, 2018 йил 19 январь.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Республикада соя етиштириш ҳажмларини янада кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” 105-сонли Қарори 2018 йил 10 февраль.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 28 ноябрдаги «Пахтачилик тармоғини бошқариш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3408-сонли қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида” фармони. 2017 йил 7 февраль.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда республикада соя экишни ва соя дони етиштиришни кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. 2017 йил.14 март.
6. Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак”. Мамлакатни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг

энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. //Халқ сўзи, 2017 йил 16 январь.

7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2018 йил 29 декабрь.

8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабрь

9. Марр С., Шмидт Г. Управление персоналом в условиях социальной рыночной экономики. М., 2000. С. 66.

10. Дафт Р.Л. Менеджмент. СПб., 2000. С. 134.

11. Абдурахмонов Қ.Х., Холмўминов Ш.Р., Зокирова Н.Қ. Персонални бошқариш. Олий ўқув юрти студентлари учун дарслик – Т.: “O'qituvchi” НМИУ, 2008. 9-б.

12. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами. - М., 2002. С. 212

13. Ревенко А.Ф. Промышленная статистика в США. Учебник. М.: Статистика, 1991.;

14. Адамов В.Е. Статистика промышленности. Учебник. – М.: Финансы и статистика, 1987.

15. Управление персоналом организации: Учебник/Под ред.

Макроиктисодий барқораликни таъминлашда миллий статистикани халқаро статистикага интеграциялаш зарурлиги

Мырзанов Бердак Жолдасбаевич¹

¹катта ўқитувчи

Қорақалпоқ давлат университети

«2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегияси» [1]да иқтисодиётни ривожлантириш ва эркинлаштириш, миллий иқтисодиётнинг барқарорлигини таъминлаш каби устувор вазифалар белгилаб берилди. Ушбу вазифалар мамлакат иқтисодиёти барқарорлигини таъминлаш, турли даражаларда ривожланиш омиллари ва тенденцияларини статистик усулларда баҳолаш, статистик кўрсаткичлар тизимини ишлаб чиқиш, иқтисодий ривожланиш стратегияларининг статистик моделларини тузиш ва статистик прогнозлашнинг илмий-услубий асосларини такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этади. Ушбу йўналишларнинг учинчи ва тўртинчисига бевосита дахлдор бўлган Давлат статистика тизими фаолияти замонавий талаблар ва халқаро стандартларга мослаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 июлдаги «Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3165-сонли қарори қабул қилинди. Мазкур қарор билан Давлат статистикаси тизимини тубдан такомиллаштириш, амалиётга синовдан ўтган, халқаро статистикада кенг қўлланилаётган, халқаро талаблар ва стандартларга мос келувчи статистик таҳлилнинг замонавий усулларини, кўрсаткичлари, баҳолаш мезонлари ва ҳисобот шакллари жорий этиш каби вазифалар белгилаб берилган.